

ՀԱՍՏՐՈՎԱԿԱՆ ԿԵՆՔԸ

(Համայնական ապօրուսթիւններ).

Համշէնցի Հայը իր խիտա գործնական ոգու և բնասիրութեան հետ արտաբայրում է շատ գէղքերում նաև զուտ Հասարակական-Համայնական կողմեր: Չբնախելով որ նրանց աները իրարից Հեռու-Հեռու են և տան տեղեր բնորած ժամանակ՝ նրանց մէջ շատ տեղում լուրջ տարաձայնութիւններ են ծագում, բայց և այնպէս՝ ամեն մէկը նրանցից խորը Համոզուած է, որ տունը առանց զրկցի չի լինիլ: Ինչքան թէ ժափի զբրկից ունենայր վտտ է, նրանից Հեռու մնալն էլ լաւ չէ: Մահ է, կեանք է, ցաւ է, գոբախտութիւն է՝ նրանք միշտ իրար Հարկաւոր կըզան: Նա լաւ գիտէ, որ մեն-մենակ տունը չի կարող ամեն պակասներին ու պատահարներին Հասնել: Ժարդ ժարզու կարտ կը լինի:

Այդ միտքը զեղեցիկ կերպով արտաբայրուած է ժողովրդի առածներում: Ահա նրանցից մի քանիքը.

«Ա՛ջվընցու (սաւաւանան) արեւն զրկիցը առաջ է: տեսում էք՝ ինչ զեղեցիկ Համեմատութիւն է. Հարեւո՛ր Հարեւանի Համար արեւից էլ առաջ է գուրս գալիս:

«Ինչտըզար (ինչքան) զնգին ըլլիս, զբկցուն էՀտաջ (կարտ) կըլլիս:»

«Դրկցուդ փեօյն (փօր) որ ցաւի նա, զուն է՛լ փեօյդ ա՛նրթէ՛ (տրտրէ):»

«Դրկցուդ աչքը քեօա է՛ նա, զուն է՛լ մէկը բռնէ՛:»

«Դրկիցս օննայ (ունենայ) նա, ինձի տայ օչ էլ նա, ինձմըն չի ուզեր:»

«Առաջ զրկցուդ ուզէ՛ որ Աստուած քեզի է՛լ տայ:»

«Դրկցուդ երկուս կամիմաս պիտի Հըն որ (որպէս զի) Աստուած մէկը քեզի տայ:»

«Աստուած առաջ դրկցուն տալ, ետքը ինձի»:

«Կերածը Հեռա (Հոտ) կուտայ, տըածը Հոմ կուտայ».—
ուզում է տեղի, թե իր ուտելն այնքան Հոմ չի տալ, ինչքան
ուրիշին տալը:

«Մէկի Քախարութիւնը (խեղճութիւն) տառ Հոգու էրէսէ
կըլլի»:

Այս փերջին առածը գուտ սոցիալական միտք է պարունա-
կում իր մէջ: Նա ցոյց է տալիս, որ մարդու վիճակը մեծ կա-
խում ունի մարդկանցից. մէկի խեղճութիւնը նոյն իսկ ընդուն-
ւում է իբրև արդիւնք նրա շրջապատացնելի ազդեցութեան:

Սկսած Հասարակ փոխից ու Հարեանական յարաբերու-
թիւններից մինչև Հասարակական ոյժով կառարած մեծ ձեռնար-
կութիւնները՝ բոլորը արդ Հասարակական զիտակցութեան ար-
դիւնք է: Նա ընդունում է, որ առանց փոխադարձ ոգնու-
թեան, առանց մէկ-մէկին բռնելու, զոտար է ապրել աշ-
խարհում: Անհրաժեշտ է, որ մարդիկ ժտենան, միանան ի-
րար, նայն իսկ իրանց սեփական օգտի ու բարեկեցութեան Հա-
մար:

Սոսրարար առանց մերժելու մէկը միւսին փոխ է տալիս
միշտ տարք, գործիք կամ աման, ինչ որ ուզէ, եթէ միայն
ունենում է. ապ, տակառ (չուր կրելու), արօք, լուծ, սամի-
թամք, կացին, ուրաք, պղինձ, չրաման և այլն. դրանց Հա-
մար ոչ մէկը մի բան չի պահանջիլ: Չառ անգամ գրանցից
տեղի մեծ բաներ են բան տալիս ուղղին՝—ձի, եղ և էլի
փող լին ուզում:

Չի տալիս են տեղի ջրաղաց Հատիկ տանելու և կամ ա-
լիւր բերելու Համար, Հիւանդ ունեցողին՝ բժշկի կամ գեղի քե-
տեից գնալու Համար, մէկ էլ՝ Հարսնիքին, «թաղաւորի» ու
«Հայսնքուրների» նստելու Համար: Այս տալիս են Հարեանին
նեղ ժամանակ օգնելու Համար՝ Հերկին, անասունից փարս քա-
շելու, արտից քաղածը տուն կրելու Համար և այլն: Չառ ան-
գամ եղներէ Հեռ նրանց Համար քշող մարդ էլ են տալիս:
Հաւր թուխս գնելիս, ով աւելի թուխս ունի, տալիս է չունե-
ցողին, որ նա էլ նստեցնէ:

Հարեանափան յարարեալթիւններէց յիշելու է նոյնպէս կանանց ծննդեանին ու հիւանդներին 'ի տես զնայր, որ լինում է սովորաբար կիրակի ու տան օրերին (յի օրեր պարապ չեն լինում), նրանց համար ուտելիք տանելով: Մեանդներէ համար գերեզման փորելը ամեն մի համշէնցու պարտականութիւնն է. ով էլ լինի մեանոցը, հերիք է որ իր զիւղից կամ թաղից լինի. դրա համար ոչինչ վարձ չըկալ:

Ինչպէս որ առանձին անհատներ իրար օգնում են, այնպէս էլ երբեմն, հարկ եղաւ՝ զեղքում, համայնքը կամ նրա անդամներից շատերը խմբով ու միացած՝ օգնութեան են գալիս իրանցից մէկին: Այդ բանը լաւ արտայայտուած է «Էղրաթ» հոլում աշխատանքի ժամանակ: «Էղրաթ» է կոչուած այն աշխատանքը, որ կատարուած է հաւաքական կերպով, համայնքի անդամներից մէկի խնդրանքով, նրա նեղ ժամանակ և նրա օգտին, զա է «Էղրաթ» բռնել: կամ «Էղրաթ» բռնեցնել:

Նրկրադործութեան մէջ «Էղրաթ» ծագւում են, երբ պէտք է լինում օգնել մէկին մարդով կամ եղով—քաղելու, քաղհան անելու, զիգելու, «տալրելու» (տնկել), շարելու և այլն. երբ շտապով գործ է լինում. կամ երբ հարկաւոր է լինում շատերի հաւաքական ոյժը փշտցած հանապարհը կամ կամուրջը շինելու, մեծ-մեծ գերաններն ու ծածքի համար հանած տախտակը նեղ տեղերից նանապարհը հանելու, սաղ բարձելու և այլն: «Էղրաթ» անում են աւելի թուփունի «տալրելու» (տնկելու), քաղհանի, քաղի ու շարի ժամանակ, ցորենի քաղի ժամանակ, սիմինդրի քաղին ու «կաղկելիս» (կանաչ դրից հանել), «ծեղը» (սիմինդրի չոր տերեւները) զիգելիս՝ «խուրկելու» (խորձ շինել) և ծառը հանելու համար, նոյնպէս և թթու գնելիս՝ լորիայի թելերն ու պոշերը մաքրելու համար:

Չէնքի ժամանակ՝ «Էղրաթ», անում են զլիստորապէս տունը ծածկելու ժամանակ, երբ հարկաւոր է գալիս միջանի մարդկանց հաւաքական ոյժը ծածքի ժանր տախտակները վեր հանելու և ծածկելու համար: Այդ աշխատանքը համարեալ թէ միշտ ձրի է լինում: Երբեմն «Էղրաթ» գալիս են անասուից չէնքի համար փառ քաշելու:

«Էղըրաթ» ստորաբար ձրի ու հաւաքական աշխատանք է մէկի ոգտին և նրան ոգնելու նպատակով: Քայց պատահում է նոյնպէս, որ «Էղըրաթ» նն անում, բայց բողորովին ձրի չի լինում: Ժի մասը փող է տաւնում, օրավարձ, աւելի թութու-
նի աշխատանքին, իսկ ժիքանիսն էլ փոխ են գալիս, արսինքն՝ արտի տէրն էլ իր հերթին, երբ հարկաւոր լինի, պարտաւոր է գնալու նրանց ոգնելու, նրանցից ամեն մէկի եկած օրերի հաշւով: Փարտ քաշելու համար փոխ չը կայ. փոխ աշխա-
տանքն աւելի արտի բերքերի համար է. փոխը նոյն տարին պէտք է վճարուի, ի հարկէ աշխատանքով, գնացած օրերի հաշւով. հին, մնացած փոխեր չեն լիշում, մտաւցում են:

Հայրենական ափերում այդ սովորութիւնը աւելի տարա-
ծուած է եղել, քան արտեղ. մէկ որ՝ այնտեղ արքան զբա-
ղուած չեն եղել (թութունի գործ չի եղել), մէկ էլ որ՝ բանեց-
նալ չի եղել. փող չի եղել, որ փողով գործ մանգալին: Այստեղ
այդ երկուսն էլ կայ. բայց էլի «Էղըրաթ» բանելը սովորական
տարածուած երևաթ է համշէնցի հայերի մէջ:

Համայնքով մէկին ոգնելու գիտակցութիւնը արտայայտ-
ւում է համշէնցիների մէջ ոչ միայն դուռ երկրագործական
աշխատանքի ժամանակ, այլ և այնպիսի հարցերում, որոնք
երկրագործութեան հետ կապ չունեն: Այսպէս՝ փերե տեսանք,
թէ ինչպէս երբեմն մի երիտասարդի համար գիւղի կտրիճները,
ի հարկէ խնօքների ու առաջաւորների խորհրդով, արշաւանք
են գարծում մէկի տան վրայ, նրա աղջիկը երիտասարդի հա-
մար փախցնելու մտքով: Խնօքներն էլ, կտրիճներն էլ համո-
զուած են, որ զբաւով ոչինչ վատ բան չեն անում. արթ չէ որ
նրան էլ մի կին է՝ պէտք. հո անկին չի կարելի մնալ. երբ
որ չեն տալիս, պէտք է փախցնել: Գիւղական տնտեսութիւնն
ու երկրագործութիւնը առանց տանտիկիների, առանց կնոջ ան-
կարելի է, չի լինել: Այդ ամենքը գիտեն: Եթէ տղան մնայ
այնպէս, նրա երկրագործութիւնն էլ կը մնայ. առնը պիտի
կորչի. աւելի լաւ չէ, որ նա էլ ապրի, տուն լինի, հաց ուտի,
Աստուծոն փութը տայ:

Այդպէս՝ իրանցից մէկին մի ցաւ կամ փաւնդ եկած ժա-

մանակ՝ բոլորը ոտի են կանգնում, օգնութեան զայլա: Գող է գալիս գիւղը, մայր քշում, տանում է. հարեւանները խմբով յետեն են ընկնում, ձեռքիցն առնում, բերում: Հրացանի մի տրաքոց բաւական է, որ շարժէ, ոտի կանգնեցնէ բոլորին: Կամ մութ գիշեր է. անտառում մալ է մնում. գնում են փքնառեկու. կամ թէ գիշեր է՝ անտառում մնացած մալի մասին լուր է գալիս, թէ գալլի ճանկն է ընկել. գնում են աղատեկու: Մէկին հրդեհ կամ մի մեծ փնտ աղատահած ժամանակ՝ սովնեքը մի բանով օգնում են:

Ինչպէս որ համայնքն է մէկին օգնում, այնպէս էլ երբեմն մէկն է համայնքին օգնում, նրա համար ձրի ծառայութիւններ անում: Այսպէս՝ գիւղի ժամկոյր ոչ մի բան չի ստանում. ձրի է կատարում իր պաշտօնը. նայնպէս և տիրացուն Բիշում եմ. միանգամ նրանց մօտ մի գիւղում իրանց ամենալաւ մի տիրացուի սիրտը շինելու համար, որպէս զի միշտ անպակաս եկեղեցում դաճուի, քահանայի խորհրդով գլխաւորները տարեկան ռաւիկ էին նշանակել: Չը նայելով որ ռաւիկը շատ չնչին բան էր, բայց էլի ստանց տրտունջի ու խառնցութեան ջանքաւ. տիրացուն ժողովոյի ընթանում ծաղրի աւարկալ գարձաւ, թէ ինչ է՝ շափնն էլ փողով է ծախում... Եւ վերջապէս զայնանն ու գիւղի մէջ գտնուած մարդկանց ու մալերի ցուերից հասկացող գիւղացիք ձրի գնում են բոլոր գիւղերին. նրանցից ոչ մէկը ոչինչ չի ստանում, և այդ ոչ միայն հասարակ խորհուրդների համար, այլ նոյն իսկ այնպիսի ծանր ու բարդ զործողութիւններ կատարելու համար, ինչպէս են գանգան սրազործութիւններ ու կրակը (кастролование):

Նոյն հատարական գիտակցութիւնն է երևում նրանց այն աշխատանքներում, որ կատարում են նրանք միասին հաւաքական կերպով, իրար օգնելու նպատակով: Այդտեղ արդէն մօտիւր զուտ հատարական է. կրօնական կամ բարոյական ոչինչ չիկալ: Անհատը մեն-մենակ չի կարող իր բազմաառնակ կարիքները լրացնել. և ահա առաջ է գալիս այն գիտակցութիւնը, թէ պէտք է մօտենալ, կապուել հարեւաններին, նրանց հետ գործ սկսել: Այդ գիտակցութեան արդիւնքն է, որ

արար Հայրենիքից կախածան տները մերկ ու աղքատ եկած Հայ գաղթականները իրանց Համար սեփական Հողեր են ձեռք բերել մասնաւոր կառուածատէրերից Սե. Յովի տների գանազան մասերում: Կրանց ամենամեծ Հողային սեփականութիւնը գորնւում է Սախամի շրջանի Ծէրէլլա տեղում, ուր Հայերի գնած Հողի տարածութիւնը Հազար գեռատրից աւելի է: Միջանկ Հարիւր գեռատրի սեփական Հող էլ Սոչիի բաժնում են գնել, Այլէր աւանին մատիկ:

Եթէ չեմ սխալւում, արդ կողմից Համշէնցի Հայերը Լուս. Զահնազար գիւղի Հայերից թաոյ՝ առաջին օրինակն են տալիս, որ Հաւաքական միացած որժով Հողային սեփականութիւններ են ձեռք բերում: Ասոր, եթէ բարեի արգելքը չը լինէր (նըբանցից մեծ մասը թիւրքահպատակ են), շատերը նորից Հողեր ձեռք կը բերէին իրանց Համար. զա բոլոր անհոյ և ամեն տեղից Հայաճառած ու քշուած Համշէնցի Հայերի ցանկութիւնն է:

Քաց ահա և ուրիշ օրինակներ Հաւաքական միացած աշխատանքի: Ընդհանուր արտերի (էքիֆթըրզ) ու խաւնայների պատը միասին են քաշում: Կոնպէս միասին են պտտում ռահմանի պատը որ մայր մի կողմից միւսը լանցի և վնաս չը պատճառի:

Միտին են շինում և ուղղում գիւղի փչացած ճանապարհներն ու կամուրջները:

Մալը Հովեղու Համար միտին են վարձում «չօրներն»: «Զօրանը» Հերթով մնում է նրանցից ամեն մէկի տանը, որ արքան կամ այնքան որ պարտաւորւում է նրան պահել և ուտեցնել: Վարձը տրւում է նախով ամեն մէկի մալերի թւին. (քիչ մալ ունեցողը քիչ է տալիս). միւսայն ժամանակ ջոկ վարձ է լինում գոմշամալին, ջոկ՝ Հասարակ մալին:

Վերջապէս պէտք է լինել նրանց գաղական մեռելոցն ու Հառարտական մատողը—«ժօմը»: Մեռելներին անգամ ջոկ-ջոկ օրհնել չըկայ. տէրտէրը ուղղակի միանգամից օրհնում է բոլորին, գառնալով գերեզմանատան չորս կողմը: Քաց մեռելներից աւելի Հետաքրքրական է նրանց արդ օրուայ միութիւնն ու Հասարակական Հացկերութիւնը: Այդ տեսակ Հացկերութիւններ

տարբերակ են համշէնցիներ տարուայ մէջ և ուրիշ օրերին, նո-
րից միանալով և ուտելիքները իրանցից մէկի մօտ հաւաքելով,
մի տեսակ հաւաքական մատաղի տախրուքիւն է դա. դրան են
ստում — ժամաւ: Ուտելիք տանելու սովորութիւն ունին նոյնպէս
կիրակի ու տան օրերին եկեղեցու դուռը: Արդուց ժամաւորները
քահանայի հետ միասին նստում են սեղանին, օրհնելով բերդ-
ներին և սորորի ասելով նրանց մեռելների հոգուն:

